

مروری بر ادبیات داستانی ایران

غلامرضا مرادی صومعه‌سرایبی

چکیده

تاریخ داستان‌نویسی در ایران به قرون اولیه بازمی‌گردد و ادبیات کهن ما با انواع و اقسام صورت‌های داستانی افسانه، تمثیل، حکایت و روایت آمیخته است؛ اما داستان‌نویسی جدید ایران ادامه طبیعی و منطقی این ادبیات نیست و در شیوه جدید داستان‌پردازی حتی کم‌تر جای پای از این میراث کهن باقی نمانده است. در این مقاله سعی شده است تا ضمن ارائه تاریخ مختصری از روند شکل‌گیری و تکامل رمان در جهان، تحول تاریخی شیوه‌های قصه‌گویی و داستان‌پردازی در ایران کاویده شود. همچنین معرفی مختصری از نویسندگان و آثار شاخص هر دوره ارائه شده است. هدف این مقاله آشنایی مقدماتی علاقه‌مندان زبان فارسی در خارج از ایران امروز با چهره‌های مطرح و معتبر داستان‌نویسی معاصر ایران و نمونه‌های آثار آن‌ها بوده است.

کلیدواژه‌ها: رمان، قصه، قصه‌نویسی، رمان‌نویسی، داستان‌پردازی، رمان تاریخی، رمان مدرن.

داستان‌نویسی به صورتی که کمال‌یافته‌ترین شکل آن را در قالب رمان می‌شناسیم، به تاریخی برمی‌گردد که تقابل جهان‌بینی نو و کهنه، در فاصله زمانی اندکی در اروپا و در زمینه‌های فلسفه و دانش و هنر و ادبیات آغاز شده بود. از این زمان، رمان از رمانس فاصله می‌گیرد و عالم جادویی و مینوی با جهان واقعی در ادبیات داستانی تفاوت می‌یابد.

نقطه شروع رمان را به عنوان شکل نوینی در ادبیات، عموماً دن کیشوت اثر سروانتس (۱۵۴۷-۱۶۱۶) می‌دانند که به دلیل فرم خاص روایتی، سرآغاز رمان را شکل می‌دهد. اما حرکت روبه‌پیش رمان پس از سروانتس با دانیل دفو، ساموئل ریچاردسن، و فیلدینگ ادامه می‌یابد که هریک به شیوه خاص خود و با استفاده از «طرح‌های غیرسستی» به استمرار این حرکت کمک می‌کنند. سپس گوته در آلمان، دیکنز و جرج الیوت و والتر اسکات در انگلستان، استاندال و بالزاک و فلور و زولا در فرانسه، هائورن و هنری جیمز و ملویل در امریکای شمالی و گوگول و تورگنیف و داستایفسکی و تولستوی در روسیه، رمان را به اوج اقتدار خود رساندند.^۱

رمان با تولستوی که این سلسله را تا نخستین سال‌های دهه اول قرن بیستم به اوجی تازه برکشید، حرکت روبه‌پیش خود را همچنان به سرعت طی می‌کرد. سپس همینگوی با دست‌یابی به سادگی خاص زبان و نزدیک کردن زبان به گفتار، ادامه‌دهنده مسیر رمان بود. پس از وی ویرجینیا ولف در به سوی فانوس دریایی، جیمز جویس در بیداری خانواده و اولیس سعی کردند نثر را با شعر پیوند بزنند و با استفاده از کلام شعرگونه شیوه‌های بیانی قوی را بیافرینند.

۱- داستان‌نویسی در ایران

تردیدی نیست که روند ادبیات امروز به سود داستان‌نویسی به پیش می‌رود، و نوشتن در شکل‌های مختلف داستانی از اقبال شایسته در جامعه برخوردار است که سبب شده رویکرد نویسندگان به این نوع ادبی بیش از پیش باشد به دلیل این که مردم، انعکاس زندگی خود و حوادث جامعه خود را به صورت‌های مختلف در داستان کوتاه و بلند می‌یابند و بیش از پیش به سوی آن روی خواهند آورد، این اجتماعی‌ترین شکل نگارش ادبی که دیرزمانی بر

۱. سلیمانی، محسن: چشم در چشم آینه، امیرکبیر: ۱۳۶۹: صص ۱۰۲-۱۰۳.

آن نگذشته است، در مسیر جریان کمال‌یابنده به پیش خواهد رفت.

۱-۱- قصه در قرآن

داستان امروز ایران اگرچه بر بستر جریان‌هایی که قریب به صد سال از قدمت آن می‌گذرد، طی طریق کرده است، داستان‌نویسی در ایران، دیرنده‌تر از این تاریخ است. اصولاً وقتی که در ادبیات جدید به عنصر داستان توجه می‌کنیم، به معنای «پی‌جویی» می‌رسیم که در واقع مفهوم قصه در قرآن است و مفهوم تسلسل و تداوم از آن برمی‌آید و این که بعد چه اتفاق می‌افتد. سوره ۱۲ قرآن، سوره یوسف (ع) تنها سوره‌ای است که به طور مشخص و انحصاری درباره یک داستان صحبت می‌کند و موضوع آن نیز ماجراهای زندگی حضرت یوسف (ع) است؛ در شروع سوره اشاره‌ای است به قصه‌گویی خداوند متعال و این که این قصه (قصه یوسف) بهترین قصه‌هاست و خداوند روایت‌گر حقیقت این قصه است. در این قصه اتفاق پشت اتفاق روی می‌دهد؛ هر آیه حکایت‌گر حادثه تازه‌ای است و نماد و اشاره سراسر آن را آراسته؛ تعبیر «احسن القصص» به دلیل عمق و وجوه مختلف این داستان، با موضوع آن تناسبی منطقی و پسندیده دارد.

هم‌چنین نام سوره ۲۸ قرآن مجید که داستان حضرت موسی (ع) در آن مطرح شده، «قصص» است، یعنی سوره داستان‌ها و همین داستان‌هاست که از باب حقیقت و نسبت به امر واقع، سرشار از عبارت‌ها و اشارت‌هاست و رازهای نهفته بسیاری در خود دارد. این لایه‌های نهفته در قرآن در طول زمان به زبان‌های گوناگونی تفسیر و بازنویسی شده و از دل این قصه‌های قرآن، قصه‌های دیگری بازآفریده و برگرفته شده است. در ادبیات عرفانی به‌خصوص در مثنوی مولوی، نگاه تازه‌ای به قصه‌های قرآن به‌خصوص به قصه یوسف (ع) شده است و این رشته هیچ‌گاه در هزار سال ادبیات منظوم و منثور گسسته نشده است.

۱-۲- داستان‌نویسی در ادبیات کهن ایران:

ادبیات کهن ایران به انواع و اقسام صورت‌های داستانی افسانه، تمثیل، حکایت و روایت آمیخته است. اما داستان‌نویسی جدید ایران، ادامه طبیعی و ضرورت منطقی این ادبیات نیست و در شیوه جدید داستان حتی کم‌تر جای پای از ادبیات کهن ما دیده می‌شود؛ امکانات داستان‌نویسی قدیم در جریان داستان جدید راه نجسته است و درست به همین دلیل، مخاطب اصلی داستان امروز از تاریخ دیرین داستانی ما بی‌اطلاع است و آن را جز به شکل جدیدش نمی‌شناسد.

شاهنامه فردوسی، ویس و رامین فخرالدین اسعدی، پنج‌گنج نظامی و گلستان و بوستان سعدی

به همراه نمونه‌های فراوان دیگر همچون سیاست‌نامه که متضمن قصه‌هایی در دانش کشورداری است، و اسرارالتوحید که حاوی قصه‌هایی در احوال عارفان است، عقل سرخ و آواز پر جبرئیل، که عرفان و اسطوره در آنها درآمیخته است، تاریخ بیهقی که قصه‌های تاریخی آن در عین سادگی، بسیار جذاب و خواندنی است، بخشی از تاریخ ادبیات داستانی ما را شکل می‌دهند. این تاریخ در سیر خود با حکایات تمثیلی و استعاره‌ی کلیله و دمنه، قصه‌های تمثیلی و تربیتی قابوس‌نامه، حکایات پراکنده جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات و داستان‌های عامیانه‌ای همچون هزارویک شب، سمک عیار، رموز حمزه، حسین کرد ششتری، امیر ارسلان نامدار و... کامل می‌شود.

۲- شکل‌گیری رمان در آستانه‌ی مشروطیت

یحیی آربین پور در جلد دوم از صبا تا نیما می‌نویسد:

«رمان و رمان‌نویسی به سبک اروپایی و به معنای امروزی آن تا شصت هفتاد سال پیش که فرهنگ غرب در ایران رخنه پیدا کرده، در ادبیات ایران سابقه نداشت. ابتدا رمان‌ها به زبان‌های فرانسه و انگلیسی و روسی و آلمانی یا عربی و ترکی به ایران می‌آمد، و کسانی که به این زبان‌ها آشنا بودند، آن‌ها را می‌خواندند و استفاده می‌کردند. سپس رمان‌هایی از فرانسه و بعد انگلیسی و عربی و ترکی استانبولی به فارسی ترجمه شد...»

این ترجمه‌ها بسیار مفید و ثمربخش بود، زیرا ترجمه‌کنندگان در نقل متون خارجی به فارسی، قهراً از همان اصول ساده‌نویسی زبان اصلی پیروی می‌کردند و با این ترجمه‌ها درحقیقت، زبان نیز به سادگی و خلوص گرایید و بیان، هرچه گرم‌تر و صمیمی‌تر شد و از پیرایه‌ی لفظی و هنرنمایی‌های شاعرانه که به نام فصاحت و بلاغت به کار می‌رفت، به مقدار زیادی کاسته شد^۱.

رواج ترجمه‌ی رمان‌های غربی و نظیره‌نویسی آن‌ها در ایران، بی‌شک موجب ایجاد حرکت‌های اجتماعی نیز شده است که حاصل آن آشکار شدن تضاد میان حکومت و مردم و نتیجه‌ی نهایی آن امضای فرمان مشروطیت توسط مظفرالدین‌شاه قاجار بود و در ادامه، اصلاحات اداری، بسط تجدد و ترقی، گسترش علوم جدید، گام به گام پذیرش اجتماعی

۱. آربین پور، یحیی، از صبا تا نیما (جلد دوم)، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، ۱۳۵۰، صص ۲۲۳ - ۲۳۸.

یافت و نوگرایی در فرهنگ، کم‌کم بخشی از نیاز عمومی جامعه شد و «شکل ساده و تعلیمی نثر منشیانه قاجاری، یعنی سبک قائم مقام فراهانی، امیر نظام گروسی و مجدالملک سینکی در برخورد با فرهنگ غرب، روش جدلی و منطقی^۱» پذیرفت.

نویسنده کتاب قصه‌نویسی بر این باور است که تاریخ قصه‌نویسی در ایران، تاریخ انقلاب در زبان نیز هست، زبانی که پس از مشروطیت به سوی نحوه گفتار مردم عادی آمده است و خود را از معانی بیان پرتکلف و تعقید بیهوده لفظی نوعی «زبان مجلسی» نه اجتماعی، رهایی داده است.^۲

درک ضرورت تحول در زبان نگارش تا آن حد برای روشنفکران و روشن‌بینان جامعه آسان شده بود که در بسیاری از یادداشت‌ها و نامه‌های باقی مانده از صدر مشروطیت، به این ضرورت تغییر شیوه نگارش و دستیابی به نگارشی که ماحصل آن گونه ادبی جدیدی باشد، برای انعکاس درست تحولات اجتماعی، اشاره شده است.^۳

تنی چند از پژوهندگان ادبیات مشروطه و تاریخ‌بیداری ایرانیان، ساده‌نویسی و شکل‌بیانی مؤثری را که در آخرین سال‌های قبل از مشروطه در ایران رواج یافته بود، در پیدایی این تحول سیاسی و اجتماعی بی‌تأثیر ندانسته‌اند و به‌ویژه کتاب‌هایی همچون سیاحت‌نامه ابراهیم‌بیگ اثر زین‌العابدین مراغه‌ای را - که توانسته است فساد دوران سال‌های قبل از مشروطیت را با قلمی که یادآور توانایی‌های ولتر در نشان دادن و رسوا کردن عوامل فساد است، رقم بزند - در این فرایند، اثرگذار و شایان توجه می‌دانند و هم‌چنین ترجمه میرزا حبیب اصفهانی از کتاب حاجی‌بابای اصفهانی نوشته جیمز موریه - که نثر آن برخاسته از نثر منشیانه قاجاری و وضوح و بی‌تکلفی شیوه داستان‌نویسی فرنگی و عنایت به اصطلاحات، لغات و امثال بومی ایران است - بر آثار دو نویسنده بزرگ بعدی: علی‌اکبر دهخدا و محمدعلی جمالزاده به طور مستقیم مؤثر می‌دانند و این ترجمه را به شکلی، سلف واقعی نثر داستانی امروز ایران برمی‌شمارند.^۴

۱. سبائلو، محمدعلی: نویسندگان پیشرو ایران، نگاه، ۱۳۶۶، صص ۲۱-۲۴.

۲. همان: ۳۹.

۳. عابدینی، حسن. صدسال داستان‌نویسی در ایران (جلد نخست)، تندر، ۱۳۶۹، ص ۱۹.

۴. سبائلو: ۵۰۹.

۲-۱- نخستین نویسندگان

۲-۱-۱- آخوندزاده

«برای یافتن نخستین رمان ایرانی باید به سال ۱۲۵۳ شمسی بازگردیم؛ سالی که «ستارگان فریب خورده - حکایت یوسف شاه» نوشته م.ف آخوندزاده (۱۱۹۱-۱۲۵۷) را میرزا جعفر قرچه داغی به فارسی برمی گرداند. آدمیت، آخوندزاده را پیشرو فن نمایشنامه نویسی و داستان پردازی اروپایی در خطه آسیا دانسته و اهمیت او را نه در تقدم او بر دیگر نویسندگان خاور زمین، که در خبرگی او و تکنیک ماهرانه‌ای می‌داند که در نمایشنامه نویسی و داستان پردازی جدید به کار بسته است.^۱

۲-۱-۲- طالبوف

اگر آخوندزاده را اولین نویسنده رمان ایرانی بدانیم که اثر او به زبانی غیر از فارسی تدوین و سپس به فارسی ترجمه شده است، لزوماً باید از اولین کسی که نوشته‌ای نزدیک به رمان و به زبان فارسی از او باقی مانده است نام برد: عبدالرحیم طالبوف تبریزی که در سال ۱۲۵۰ ق در تبریز متولد شد و هشتاد سال زندگی کرد. از نوجوانی به قفقاز رفت و تا آخر عمر در آنجا زیست. قفقاز در آن روزگار نزدیک‌ترین کانون اندیشه‌های نوین به ایران بود. طالبوف که از مجرای زبان روسی اطلاعاتی به دست آورده بود، از راه قلم به بیداری مردم می‌کوشید و آنان را به معایب حکومت استبدادی و لزوم مشروطه آشنا می‌کرد. معروف‌ترین اثر طالبوف کتاب احمد است. قهرمان کتاب، فرزند خیالی نویسنده است که سؤالات ساده و درعین حال حساسی درباره اوضاع ایران و علل عقب ماندگی آن از پدر می‌پرسد و این پرسش و پاسخ، آئینه تمام‌نمایی از مشکلات و گرفتاری‌های ایران آن روز را باز می‌تاباند.^۲

۲-۱-۳- زین العابدین مراغه‌ای

زین العابدین مراغه‌ای (۱۲۵۵-۱۳۲۸ ق) که او نیز در جوانی مهاجرت کرد، از دیگر کسانی است که اثر معروف او سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ، از نظر قدرت نفوذ بر اندیشه و افکار جامعه ایران و هواداران ترقی و اصلاحات، کم‌نظیر بوده است.

۱. عابدینی: صدسال داستان نویسی در ایران، ج ۱: صص ۲۰-۲۱.

۲. عابدینی: نویسندگان پیشرو ایران: ج ۱: صص ۳۶-۳۷.

۳- شکل‌گیری رمان تاریخی

پس از طالبوف و مراغه‌ای، در سال‌های ۱۲۸۴-۱۳۰۰ ق که مردم برای به سرانجام رساندن انقلاب مشروطه می‌کوشیدند و جنبش ضداستعماری در گوشه و کنار مملکت به راه افتاده بود، رمان تاریخی به عنوان مطرح‌ترین گونه ادبی رخ نمود.

عموماً از محمدباقر میرزا خسروی کرمانشاهی (۱۲۲۶-۱۲۹۸ ق) یکی از پیشروان نثر نوین ادبی به عنوان نویسنده نخستین رمان تاریخی ایران نام می‌برند. او رمان شمس و طغرا را در سال ۱۲۸۷ ق. نوشت و در آن، دوره آشفته حمله مغول را به ایران، ترسیم کرد. باین‌که زمینه اثر، تاریخی است، خسروی کوشیده روایتی عاشقانه و گیرا، پر از ماجراهای هیجان‌آفرین پدید آورد.

شیخ موسی کبودرآهنگی که در سال ۱۲۹۸ ق. مبادرت به چاپ رمان تاریخی عشق و سلطنت یا فتوحات کورش کبیر کرد؛ میرزا حسن خان بدیع نصرت‌الوزاره با چاپ رمان داستان باستان در سال ۱۲۹۹ ق. در تهران، و صنعتی‌زاده کرمانی با چاپ دام‌گستران و رمان تاریخی داستان مانی، نخستین رمان‌های تاریخی را پدید آوردند.

۴- شکل‌گیری رمان اجتماعی در ایران

صنعتی‌زاده علاوه بر رمان تاریخی، رمان اجتماعی نیز نوشت که به قول نویسنده از صبا تا نیمه، رمان مجمع دیوانگان او نخستین اتوپیا (مدینه فاضله) در زبان فارسی است. مشفق کاظمی با نوشتن تهران مخوف، عباس خلیلی با رمان‌های روزگار سیاه (۱۳۰۳) انتقام (۱۳۰۴) و حاج میرزایحیی دولت‌آبادی با نوشتن رمان شهرناز در سال ۱۳۵۵ ق. نوع دوم از رمان‌های فارسی را که زمینه اجتماعی در آن‌ها تعمیم بیشتری داشت، با نمایش گوشه‌هایی از زندگی معاصر، یا معایب و مفاسد آن، پدید آوردند.^۱

۵- داستان مدرن (قبل از دهه ۴۰)

۵-۱ - جمالزاده؛ آغازگر راه

آنچه به عنوان قصه به معنای امروزی و به صورت یک شکل جدید ادبی در غرب بیش از ۳۰۰ سال سابقه دارد، در ایران قدمت آن به ۱۰۰ سال نمی‌رسد و مجموعه قصه‌های کوتاه

۱. آرین‌پور: از صبا تا نیمه، ج ۱، صص ۲۵۸-۲۷۷.

یکی بود یکی نبود، سرآغاز قابل اعتناء آن است.

با یکی بود یکی نبود یکی از مهم‌ترین حوادث ادبی تاریخ ادبیات ایران اتفاق افتاده است. «با جمالزاده نثر مشروطیت قدم در حریم قصه می‌گذارد و حکایت‌های پیش از مشروطیت به سوی ابعاد چهارگانه قصه یعنی: زمان، مکان، زبان و علیت روی می‌آورند و کاریکاتورهای دهخدا جای خود را به کاراکترهای جمالزاده می‌دهند؛ اگرچه این کاراکترها خود در مقایسه با شخصیت‌های قصه‌های هدایت و چوبک و آل‌احمد، کاریکاتورهایی بیش نیستند، آن‌ها از یک جوهر شخصی و تا حدی تشخیص فردی برخوردار هستند که به آسانی می‌توان آن‌ها را از کاریکاتورهای اغراق‌شده چرندوپرند جدا کرد. عامل علیت - هر قدر هم ناچیز - موقعیت کاراکترهای جمالزاده را از کاریکاتورهای دهخدا جدا می‌کند و از همه بالاتر همه یا اکثر عوامل و عناصر قصه قرار دادی و قصه‌نویسی حرفه‌ای، در قصه‌نویسی جمالزاده دیده می‌شود».

هم‌زمان با جمالزاده، حسن مقدم (علی نوروز) نیز چند داستان کوتاه نوشت؛ ولی داستان‌نویسی را چندان جدی نگرفت و بعدها به نمایشنامه‌نویسی روی کرد. اما جمالزاده (۱۲۷۶-۱۳۷۷ق.) نخستین ایرانی‌ای است که با نیت و قصد و آگاهانه و با ترکیبی داستانی و نه مقاله‌ای، به نوشتن پرداخت و اولین داستان‌های کوتاه فارسی را به وجود آورد. اگرچه تا قبل از هدایت، نیما و پیش از او - و حتی پیش از جمالزاده - علی‌عمو (نویسنده نشریه خیرالکلام رشت) و کریم کشاورز (نویسنده داستان کوتاه خواب در مجله فرهنگ رشت) و دهخدا در نوشتن داستان‌واره‌های کوتاه و مضامین زندگی روزمره، جای درخور تحسینی دارند.

۵-۲- هدایت

پس از جمالزاده باید از صادق هدایت به عنوان شایسته‌ترین میراث‌دار او نام برد. هدایت از فارغ‌التحصیلان دارالفنون و دبیرستان سن لویی تهران بود که در سال ۱۳۰۵ ش. با کاروان دانش‌آموزان اعزامی به اروپا به بلژیک فرستاده شد تا در رشته مهندسی راه‌وساختمان تحصیل کند؛ اما او یک سال بعد برای تحصیل در رشته معماری رهسپار پاریس شد. «هدایت در اواخر سال ۱۳۰۸ و اوایل ۱۳۰۹ ش. نخستین داستان‌های زیبای خود را به نام‌های: مادلن، زنده به گور، اسیر فرانسوی و حاجی مراد در پاریس به رشته تحریر کشید و پس

از بازگشت به ایران داستان آتش‌پرست و سپس داستان‌های داوود گوربشت، آبجی خانم و مرده‌خورها را در تهران نوشت و آن‌ها را با نوشته‌های پاریس یکجا در مجموعه‌ای به نام زنده به گور در سال ۱۳۰۹ ش. منتشر کرد^۱.

بنابراین زنده به گور نقطه تحول داستان‌نویسی ایران است و از این زمان باید حیات ادبی جدیدی را در ایران متصور شد.

هدایت، در سال ۱۳۱۵ ش. به بمبئی رفت. این سفر اگرچه کم‌تر از یک سال طول کشید، موجب شد که او علاوه بر کسب اطلاعات وسیعی درباره ادبیات فارسی میانه (پهلوی)، شاهکار معروف خود بوف کور را که در تهران شروع کرده بود، به اتمام رساند و آن را در همان سال ۱۳۱۵ با خط خود به صورت پلی‌کپی در نسخ معدودی و به قولی در ۱۵۰ نسخه تکثیر کند. آل‌احمد بوف کور را معروف‌ترین اثر هدایت می‌داند که به دنبال خود سلسله‌ای از «بوف کور» به وجود آورده است. «هدایت در بوف کور همه زرادخانه‌های هنری خود را به نمایش گذاشته است؛ جمله‌ها موجز، فشرده، شاعرانه و به‌رغم سهل‌انگاری‌های لفظی، مؤثر و فصیح است. در پرداخت ساخت ساده و انعطاف‌پذیر رمان که هم لحظه‌های شاعرانه و ظریف را باز می‌گوید و هم صحنه‌های پرخشونت را... توفیقی چشم‌گیر دارد^۲».

۵-۳- بزرگ علوی

علوی که هم‌چون هدایت از روشنفکران تحصیل‌کرده اروپا به شمار می‌آید، نخستین قصه‌های قابل توجهش، مربوط به همان سال‌های تحصیل در اروپاست که در آن‌ها نوعی گرایش‌های رمانتیکی نزدیک به روحیه ایرانی وجود دارد. او به تدریج سیاق کار خود را تغییر داد و قصه‌های ممتازی هم‌چون: نامه‌ها، رقص مرگ، گیله‌مرد و رمان چشم‌هایش را نوشت. ساختار این رمان - که شاید بتوان آن را بهترین اثر علوی دانست - به‌رغم وصف صحنه‌های اجتماعی آن، غنایی است. این شیوه در داستان‌های کوتاه او نیز راه یافته است. چمدان، نامه، ورق‌پاره‌های زندان، میرزا، ۵۳ نفر، موریانه و هویت (۱۳۷۷) از دیگر آثار اوست.

۱. آربین پور: از صبا تا نیما (از نیما تا روزگار ما)، ج ۲، ص ۳۳۷.

۲. دستغیب، عبدالعلی: مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات، ۱۳۳۵...، ص ۱۵۶.

۴-۴- چوبک

خیمه‌شب‌بازی اولین مجموعه قصه‌های چوبک است که به سال ۱۳۲۴ به شیوه قصه‌نویسان پیشرو پدید آمده و بر آثار نسل نویسندگان هم‌عصر او و پس از وی سایه افکنده است. براهنی قصه‌های کوتاه چوبک را در تلفیقی متناسب با تکنیک ادگار آلن پو (قصه‌نویس و شاعر آمریکایی) و تکنیک قصه‌نویسی اواخر قرن نوزده روسیه می‌داند. اما رمان تنگسیر را که براساس جهان‌بینی رئالیستی بنا نهاده شده است، به لحاظ ویژگی‌های نثری، زیباترین اثر چوبک دانسته‌اند. پس از تنگسیر، سنگ صبور آخرین رمان چوبک است. پس از خیمه‌شب‌بازی سه مجموعه دیگر از قصه‌های کوتاه چوبک به نام‌های: انتری که لوطی‌اش مرده بود، روز اول قبر و چراغ آخر، چاپ و منتشر شده است.

۵-۵- به آذین

به آذین (محمود اعتمادزاده) پرکارترین و تأثیرگذارترین نویسنده‌ای است که برای مقابله با سنت‌های تاریخ‌نویسی در رمان و مفاخره به گذشته‌های دور به نگارش دختر رعیت (۱۳۳۱) دست زد که در شمار نخستین داستان‌های روستایی واقع‌گرایانه فارسی قرار می‌گیرد. از به آذین قبل از نشر دختر رعیت، دو مجموعه داستان به نام‌های پراکنده (۱۳۲۳) و به سوی مردم (۱۳۲۷) انتشار یافته است. اما مجموعه داستان مهره مار و رمان از آن سوی دیوار (۱۳۵۱) از آثار جدیدتر اوست که در مجموع از آثار گذشته او چندان فاصله نگرفته است.

۵-۶- آل احمد

آل احمد که در داستان‌هایش به نوعی تعادل و تصویر بی‌طرفانه از صحنه‌های زندگی دست یافته است، نویسنده‌ای است مسئول و متعهد؛ با نگاهی اجتماعی تر نسبت به پیشینیان خود و فردیتی کم‌تر و با تعهد آمیخته با منش روشنفکری اجتماع‌گرا که عموماً آثارش در وجوه مختلف، خالی از این دیدگاه و نگرش نیست. مدیر مدرسه، نفرین زمین، سه تاره، زن زیادی، پنج داستان، دید و بازدید و ن و القلم از مشهورترین آثار داستانی اوست. اگرچه چند تک نگاری و کتاب‌های غرب‌زدگی و در خدمت و خیانت روشنفکران نیز از آثار مشهور اوست، که تفکر اجتماعی و ادبی نویسنده را تا پس از سال‌های چهل، نشان می‌دهد.

۵-۷- گلستان

ابراهیم گلستان در اولین مجموعه داستانش آذرماه آخر پاییز (۱۳۲۸) نشان داده است که در به کارگیری صنعت داستان‌نویسی، به خصوص پیروی از شیوه و شگرد نگارشی فالکنر، چیره‌دست است. شکار سایه، اسرار گنج دره جنی و جوی و دیوار و نشنه از دیگر مجموعه‌های

چیره دست است. شکار سایه، اسرار گنج دره جنی و جوی و دیوار و تشنه از دیگر مجموعه‌های داستانی اوست که نویسنده در مجموع آن‌ها در شکستن زمان و به زمان حال آوردن وقایع، موفق بوده است.

۵-۸- بهرام صادقی

هم‌ارز با آل‌احمد و گلستان، بهرام صادقی سر برمی‌کند و از سال ۱۳۳۷ نخستین قصه‌هایش را در مجله سخن به چاپ می‌رساند. صادقی جست‌وجوگر لایه‌های عمیق ذهنی بازماندگان نسل شکست است. دو اثر معروف صادقی عبارتند از: ملکوت، سنگر و قمقمه‌های خالی.

۶- داستان مدرن (پس از دهه ۴۰)

از دهه چهل به این سو، به تدریج باید حساب تازه‌ای برای ادبیات داستانی ایران گشود: غلامحسین ساعدی در نمایش و تشریح فقر، هوشنگ گلشیری با آوردن تکنیک تازه‌ای در نوشتن - به خصوص با شازده احتجاب - نادر ابراهیمی با حکایات شبه کلاسیک، جمال میرصادقی با ایجاد طیف جدیدی از قصه در حد فاصل زندگی سستی و نو و محمود دولت‌آبادی با رئالیسمی برخاسته از مکتب گورکی و توانایی کم‌مانند در توصیف و بیان حرکت، احمد محمود، اسماعیل فصیح، علی‌اشرف درویشیان، ناصر ایرانی، علی‌محمد افغانی، منصور یاقوتی و نسل جدیدی از نویسندگان هم‌چون: احمد مسعودی، محمود طیار، مجید دانش، آراسته و ... و زنان داستان‌نویسی چون مهشید امیرشاهی، گلی ترقی، شهرنوش پاریسی‌پور، غزاله علیزاده و چهره شاخص این گروه، سیمین دانشور، هر یک بخش عمده‌ای از تحول داستان‌نویسی سال‌های پس از چهل را به خود اختصاص دادند.

۶-۱- سیمین دانشور

سیمین دانشور در این میان با نوشتن رمان سووشون (۱۳۴۸) به سرعت به تشخیص شایسته‌ای رسید.

برای سووشون در سلوک رمان اجتماعی ایران منزلت مهمی قائلند و این اثر را اولین اثر کامل در نوع «رمان فارسی» به شمار می‌آورند.^۱

سیمین دانشور چند مجموعه داستان کوتاه و دو جلد از رمان جزیره سرگردانی را نیز در

سال‌های اخیر نوشته است که این اثر به نظر مخاطبان او در اندازه‌های سوشون نیست.^۱

۶-۲- احمد محمود و معاصرانش

در میان داستان‌نویسان دههٔ چهل به بعد، احمد محمود که رمان همسایه‌های او (۱۳۵۳) از نظر وسعت و تنوع ماجراها، تعداد شخصیت‌ها و گستردگی لحن محاوره‌ای و توصیفات جزء به جزء از حرکات و گفت‌وگوها در میان رمان‌های ایرانی ممتاز است، با رمان‌های داستان یک شهر، زمین سوخته، مدار صفر درجه و... همچنان داستان‌سرای جنوب ایران (خوزستان) باقی مانده است. اگر همسایه‌های احمد محمود (متولد ۱۳۱۰) را فصل میزه‌ای در رمان‌نویسی اواخر سال‌های قبل از پیروزی انقلاب اسلامی محسوب کنیم، انصاف حکم می‌کند طبیعتاً جدیدی را که با برهٔ گمشده راعی (۱۳۵۶) اثر هوشنگ گلشیری، باید زندگی کرد. احمد مکانی (مصطفی رحیمی)، سگ و زمستان بلند (۱۳۵۴) شهرنوش پارس‌پور، مادرم بی‌بی‌جان (۱۳۵۷) اصغر الهی، سال‌های اصغر (۱۳۵۷) ناصر شاهین‌بر و شب هول (۱۳۵۷) هرمز شهدادی، روی کرد، به یاد داشته باشیم و جلد اول اثر تحسین برانگیز محمود دولت‌آبادی، کلیدر (۱۳۵۷) را نیز به عنوان یک رمان روستایی با تمام ارزش‌های حرفه‌ای رمان‌نویسی، در چشم‌انداز ادبیات داستانی انقلاب اسلامی به شایستگی ببینیم و باب جدیدی را با آن‌ها بگشاییم.

۶-۳- دولت‌آبادی

دورهٔ کامل کلیدر با (۱۰ جلد) در پنج مجلد پس از انقلاب اسلامی منتشر شده است. این رمان عظیم از رویدادهایی سخن می‌گوید که در محیط‌های عشایری و روستایی خراسان می‌گذرد و به طور عمده، رمانی اجتماعی - حماسی است. اشخاص آن برخاسته از موقعیت اجتماعی و حماسی هستند و بر آن نیز اثر می‌گذارند و خط کلی داستان مبارزه‌ای دهقانی - عشیره‌ای است و در نهایت برضد حاکمیت ستمشاهی. دولت‌آبادی این زمینهٔ فکری را پیش از کلیدر نیز در داستان‌های گاواره‌بان، اوسنه بابا سبحان، لایه‌های بیابانی و... نشان داده است. رمان جای خالی سلوچ (۱۳۵۶) نیز داستان فقر و محرومیت مردم است و درگیری‌های روستائیان و ایلات شرق ایران را منعکس می‌کند و تصاویری حقیقی از زندگی این مردم به دست می‌دهد. آخرین رمان مطرح و قابل اعتنای دولت‌آبادی، روزگار سپری شدهٔ مردم سالخورده، همچنان روایت‌گر محرومیت‌ها و فقر عمومی است و داستان که از زبان سامون و

۱. نک: این رودخانه جاریست، به همین قلم (نقد و معرفی جزیرهٔ سرگردانی)، رشت: ۱۳۷۱.

یادگار - دوراوی از یک خانوده - نقل می شود، حکایت گر ماجراهای تلخی است که بر سر مردم روستایی در سبزوار از ۱۳۰۱ تا دورهٔ پس از شهریور ۱۳۲۰ رفته است.^۱

۷- داستان نویسی در دههٔ ۶۰ و ۷۰

پس از دولت آبادی در دههٔ ۶۰ از چهره‌های شاخص داستان نویسی به شرح زیر می توان نام برد: رضا براهنی در رازهای سرزمین من (۱۳۶۶)، محسن مخملباف؛ باغ بلور (۱۳۶۵)، منیرو روانی پور؛ اهل غرق (۱۳۶۸) و دل فولاد (۱۳۶۹). احمد آقایی؛ چراغانی در باد (۱۳۶۸)، شهرنوش پارسى پور؛ طوبا و معنای شب (۱۳۶۷)، اسماعیل فصیح؛ ثریا در اغما (۱۳۶۲) و زمستان ۶۶ (۱۳۶۶) و مجموعهٔ قصه‌های نمادهای دشت مشوش (۱۳۶۹) و عباس معروفی با سمفونی مردگان (۱۳۶۸). رمان اخیرالذکر که به نظر برخی از صاحب نظران به لحاظ ویژگی‌های ساختاری قابل مقایسه با خشم و هیاهوی فالکنر است، سرنوشت اضمحلال یک خانوده و بیان کننده فنا و تباهی ارزش هاست.

معروفی، دههٔ هفتاد را نیز با رمان سال بلوا (۱۳۷۱) آغاز می‌کند. او که از تجربهٔ سمفونی مردگان گذشته است، با سال بلوا به فزای نو در رمان معاصر می‌رسد.

در سال ۱۳۷۲، ابراهیم یونسی که در ترجمه، چهرهٔ سرشناسی است، رمان گورستان غربیان را - که بیان گوشه‌ای از تاریخ مبارزات مردم مناطق کردنشین است - عرضه می‌کند و اسماعیل فصیح با سه رمان، فرار فروهر (۱۳۷۲)، بادهٔ کهن (۱۳۷۳) و اسیر زمان (۱۳۷۳) همچنان پرکار می‌نماید. اما چهرهٔ داستانی فصیح را بیشتر باید در دو رمان ثریا در اغما و زمستان ۶۶ جست‌وجو کرد.

رمان رژه بر خاک پوک (۱۳۷۲) اثر شمس لنگرودی و مجموعه قصهٔ قابل توجه یوزپلنگانی که با من دوبده‌اند (۱۳۷۳) نوشتهٔ بیژن نجدی، آثار ماندگار و اثرگذاری هستند که در سال‌های اوائل دههٔ هفتاد نشر یافته‌اند و جامعهٔ ادبی ما از آن‌ها بی‌تأثیر نبوده است.

آخرین رمان مطرح سال‌های دههٔ هفتاد، رمان آزاده خانم نوشتهٔ رضا براهنی، اثری است آوانگارد و به طوری که از خود اثر و از قول نویسنده‌اش برمی‌آید، ضد واقعیت‌گرا و ضد مدرن است. اما ظرافت‌ها و زیبایی‌های ویژهٔ این رمان آن قدر هست که نتوان به آسانی از

۱. قربانی، محمد رضا: نقد و تفسیر آثار محمود دولت‌آبادی، آروین، ۱۳۷۳.

آن چشم پوشید^۱.

۸- پس از دهه ۷۰

از میان داستان‌نویسان دهه ۷۰، باید در ادبیات داستانی امروز نام‌هایی چون: امیرحسین چهل‌تن، جواد مجابی، محمد محمدعلی، مسعود خیام، اصغر الهی، منصور کوشان، رضا جولائی، شهریار مندنی‌پور، منیر و روانی‌پور، خاطره حجازی، زویا پیرزاد، حسین سنایور، حسن اصغری، ابوتراب خسروی، قائم کشکولی و... را در حافظه بیدار خود به عنوان خواننده حرفه‌ای داستان نگه داریم و نگرنده راه دشوار ولی پیوسته داستان متفاوت این عصر باشیم.

نخل‌های بی‌سر نوشته قاسمعلی فراست، عروج نوشته ناصر ایرانی، سرور مردان آفتاب نوشته غلامرضا عیدان و اسماعیل نوشته محمود گلابدره‌ای مقدمه‌ای است - اگرچه نه چندان روشمند و قوی و منسجم - بر آنچه از نظر موضوعی، راهی نو در ادبیات داستانی امروز ماست.

داستان جنگ در جهان، بخش عمده‌ای از جایگاه داستانی را به خود اختصاص داده و خوانندگان فراوانی دارد. جنگ و دفاع هشت‌ساله ما نیز می‌تواند و باید در ادبیات داستانی جای بیشتری را تصاحب کند، و بی‌گمان نمونه‌های اندکی را که نام بردیم، و رمان‌های اوائل جنگ تحمیلی همچون: زمین سوخته احمد محمود و زمستان ۶۲ اسماعیل فصیح و نمونه‌های نه‌چندان قابل توجهی که در سال‌های اخیر چاپ شده است، در این راه بسنده نیست^۲.

۱. شمشانی، محمد: «قصه قصه مؤلف است»، روزنامه جامعه، سال یکم، شماره ۷۱، ۳۱ اردیبهشت ۷۷.
۲. مرادی صومعه‌سرای، غلامرضا: تأثیر انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی بر ادبیات داستانی، (نشریه ادبیات انقلاب، انقلاب ادبیات) جلد اول، مرکز بخش انتشارات عروج، صص ۲۱۳ - ۲۱۹.

منابع

- آراین پور، یحیی: از صبا تا نیما (ج دوم)، تهران، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، ۱۳۵۰.
- براهنی، رضا: قصه‌نویسی، تهران: نشر نو، ۱۳۶۱.
- جمال‌زاده، سیدمحمدعلی: یکی بود، یکی نبود، معرفت، بی‌تا، بی‌جا.
- رب‌گری‌په، آلن: قصه‌نو، انسان طرزنو، ترجمه دکتر محمدتقی غیائی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۰.
- سپانلو، محمدعلی: نویسندگان پیشرو ایران، تهران: نگاه، ۱۳۶۶.
- سلیمانی، محسن: چشم در چشم آینه، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۹.
- شمخانی، محمد: "قصه‌نویس مؤلف است"، روزنامه جامعه، سال یکم، شماره یکم، اردیبهشت ۱۳۷۷.
- عابدینی، حسن: صد سال داستان‌نویسی در ایران (ج ۱)، تندر، ۱۳۷۶.
- قربانی، محمدرضا: نقد و تفسیر آثار محمود دولت‌آبادی، آروین، ۱۳۷۷.
- کوندرا، میلان: هنرمان، ج سوم، ترجمه پرویز همایون‌پور، تهران: نشر گفتار، ۱۳۷۲.
- گلشیری، احمد: داستان و نقد داستان، (ج ۱)، تهران: نگاه، ۱۳۷۱.
- مرادی صومعه‌سرایبی، غلامرضا: «پایانی برای قصه‌نویسی سنتی»، رشت، ویژه‌نامه ادبی و هنری کاج، ۱۳۷۲.
- مویزانی، الهام: آینه‌ها، جلد اول، تهران: روشنگران، ۱۳۷۲.
- ؟: نظریهٔ رمان، ترجمه حسین پاینده، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۴.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی